

OCENE
RECENSIONI
REVIEWS

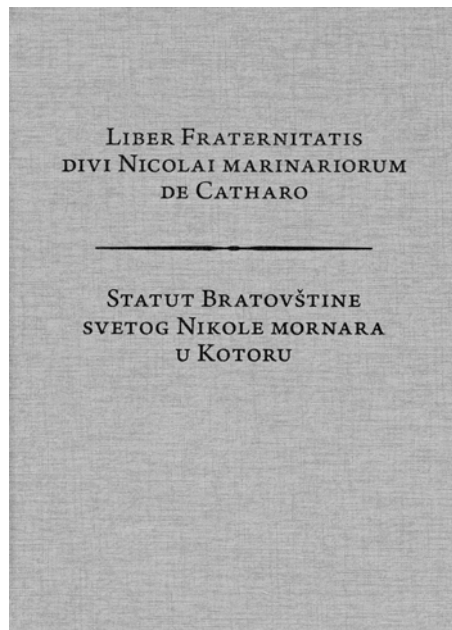

Miloš Milošević, Jelena Antović (priređivači): LIBER FRATERNITATIS DIVI NICOLAI MARINARIORUM DE CATHARO. STATUT BRATOVŠTINE SVETOG NIKOLE MORNARA U KOTORU IZ 1463. SA ALEGATIMA DO 1807. GODINE. Fototipsko izdanje sa prepisima, prevodima i regestima. Kotor, Bokeljska mornarica, 2009, 256 str.

Povodom 1200-godišnjice od prenosa relikvija sv. Tripuna iz Carigrada u Kotor i u nizu svečanosti i obilježavanja 12 vjekova postojanja Bokeljske mornarice, objavljen je Statut Bratovštine svetog Nikole mornara u Kotoru iz 1463. sa alegatima do 1807. godine (*Liber Fraternitatis divi Nicolai marinariorum de Catharo*), fototipsko izdanje sa prepisima, prevodima i regestima.

Priređivači ovog izdanja Bokeljske mornarice iz Kotora su eminentni naučnik i kulturni stvaralac, ekspert za medievistiku i novovjekovnu istoriju dr Miloš Milošević, od 1989. godine admiral Bokeljske mornarice i Jelena Antović, istaknuti stručnjak za arhivistiku, direktorica Istorijskog arhiva u Kotoru. Oni su obavili prepis i prevod Statuta, izradili *Indeks* i napisali *Pogovor*. Na prepisivanju alegata s regestima još 1993. g. saradivali su sa Anitom Mažibradić i danas pok. Mirkom Vukasovićem. Pri tome je Miloš Milošević bio i redaktor, dok je Jelena Antović izvršila lekturu, korekturu, kao i elektronsku pripremu teksta. Skeniranje originala izvršili su Milan Vuković i Joško Katelan, koji je i preveo *Pogovor* na engleski jezik, a prevod na talijanski obavio je Borivoj Jovanović. Za fotografiju, dizajn i pripremu za štampu bio je zadužen Stevan Kordić.

Tokom niza stoljeća, udruženje pomoraca u Kotoru prešlo je dug put, od strukovne korporacije s religioznim aspektima djelovanja, do memorijalne organizacije (1859. g.), regionalnog i šireg značaja. Prema tradiciji, organizacija pomoraca u Kotoru javlja se od IX vijeka, dok se, po najstarijem sačuvanom pisanom izvoru, ona spominje 1353. godine kao "Pobožno društvo kotorskih pomoraca." Ovo društvo je imalo svoju crkvu, čije je održavanje, uz brojne obaveze prema crkvenim ličnostima i uz druga pitanja, moglo iziskivati neophodnost statutarnog normiranja. Prema arhivskom podatku iz 1289. godine, kotorska plemićka familija Drago je crkvu iz-

građenu izvan grada, na području prema Dobroti, predala franjevačkom redu. Spomenuti je sakralni objekt "*Pia sodalitas navigatorum Catharensium*" 1353. g. poklonila franjevcima, dok je iste godine Tripo Buća podigao crkvu sv. Nikole u gradu, koja je zatim predata Bratovštini mornara. Jedino je ova staleška bratovština imala svoju crkvu, dok su druge svojim pobožnim običajima bile vezane za pojedine oltare u drugim kotorskim crkvama. Kako sačuvani svezak originalnog manuskripta Statuta kotorske pomorske bratovštine obuhvata relativno kratak tekst "*matricole*" iz XV v., razne kasnije dopisane odluke Skupštine Bratovštine i do poč. XIX v. prilagane dokumente (alegate) – treba istaći da je to nije prvi, već zapravo najstariji sačuvani Statut organizacije kotorskih pomoraca.

Statut reguliše kompetencije upravnih organa, dužnosti crkvenog karaktera, obaveze finansijske naravi i održavanje raznih godišnjih rituala, odražavajući posredno karakter pomorske privrede, način i opseg poslovanja i važnost trgovačkih destinacija kakve su bile Apulija, Marke, Peloponez, Venecija ("*riva dei Cattarini*"), Dalmacija i Albanija. Međutim, nakon jednog turbulentnog istorijskog razdoblja, on označava i pokretanje faze razvoja Kotske mornarice u kojoj ona stiče brojne privilegije i što je jedinstven slučaj na istočnoj obali Jadrana, osim javnih, preuzima neke vojne funkcije.

Manuskript Statuta Bratovštine ima 72 pergamentska uvezana lista, sa označenom folijacijom. Njegov iznimni naučni, ali i umjetnički značaj uvećan je izvanrednim minijaturnim prikazom sv. Nikole u inicijalu, kojeg je u boji izradio kotorski gotički slikar Lovro Marinov Dobričević. Naslov Statuta je na latinskom jeziku: "*Liber Fraternalitatis divi Nicolai marinariorum de Catharo*" (početak izvorne folijacije fototipskog izdanja i str. 2–3), da bi nakon toga bio dat prevod naslova na mletački dijalekt talijanskog jezika, kako je pisan i cijeli dalji tekst, osim vrlo kratkih izuzetaka, poput onih u "*Prologu*". "*Prolog*" (str. 4–5) sadrži molitvenu invokaciju posebne vezanosti za zaštitnika pomoraca, u kojoj se zaziva milost Duha Svetoga na slavu Boga "*et honor del magno sacerdote miser san Nicolo [...] nostro protectore.*" Statut se može podijeliti na dva dijela. Prvi dio sadrži tekst u 26 glava, donijet na Skupštini održanoj u prostorijama crkve sv. Nikole 26. juna 1463. g., a zatim slijedi 16 odluka Skupštine Bratovštine (str. 6–33) koje su donijete najvjerovatnije iste godine. Druga obimnija grupa od ukupno 89 kasnijih dokumenata (ne računajući formalna ovjeravanja i objavljivanja) datira iz vremena od 1463. do 1807. godine, datih u prepisima sa registima (str. 34–151). Pri tome, priređivači su smatrali korisnim da uspostave njihov hronološki red, sa upisanim naznakama stranica originala manuskripta. Kod alegata, kao prvi nalazi se prepis neautentičnog dokumenta, navodno iz doba Stefana Balše, iz 1304. godine; tri dokumenta su iz XV v., 15 dokumenata je iz XVI v., 42 iz XVII v., iz XVIII v. do 1797. – godine propasti Mletačke Republike, čije su vlasti bile značajno prisutne u radu Bratovštine – 22 dokumenta, dok je 7 dokumenata iz 1807. g. donijeto u periodu kratkotrajne ruske vla-

davine. Najviše dokumenata, oko pedesetak, vezano je za drevnu privilegiju Bratovštine da se prilikom svečanosti Sv. Tripuna, zaštitnika Kotora (3. februara) može od vlasti postići amnestija od gonjenja i izvršenja kazne za bilo koji prestup ili krivično djelo osim ubistva, za osobe koje pod određenim uslovima to preko nje mole. Tridesetak dokumenata govori o karakteru Bratovštine, desetak o imovini, a po nekoliko dokumenata o crkvi sv. Nikole, o otkupima relikvija i liturgijskih predmeta, o proslavama i sl. Drugoj grupi (alegata) priloženo je i 14 dokumenata povezanih hronološki od strane priređivača, koji su upisali i tekuće brojeve manuskripta koje slijede. Među njima je takođe najviše odobrenja amnestije, a zatim slijede privilegije date Bratovštini za trgovanje u južnoj Italiji ("*Sottovento*"), odredbe o opremi katorske ratne galije, dok jedan dokument iz 1782. g. govori o izboru dva kapetana za proslavu Sv. Tripuna. Sve intervencije priređivača date su u zagradama, italikom, sa rekonstrukcijama pojedinih riječi, tumačenjem i skraćenicama (str. 162, 187, 216) koje pomažu čitaocu u snalaženju oko lakuna u publikovanim dokumentima.

Skupštini bratovštine, održanoj 1463. godine s ciljem vlastitog očuvanja ("*a conservation de la presente nostra congregation*"), što ukazuje na njeno ranije postojanje – prisustvovali su starješina (gastald), 48 brodovlasnika i mornara (sudeći po prezimenima – pučana slovenskog porijekla) i 4 franjevca, kapelana crkve. U prve dvije glave određen je način sazivanja Skupštine, neophodan kvorum od 25 članova, način glasanja i zahtijevana većina u odlučivanju. Proceduralna inicijativa je povjerena ključnim ličnostima Bratovštine: gastaldu, sindicima (kontrolorima rada) i prokuratorima (trojici blagajnika). Gastaldu su kao ključnom starješini bili povjereni statut, krst, srebrnina i drugi vrijedni predmeti, kao i kasa s novcem. Blagajnici, koji su kao i on bili izabrani s jednogodišnjim mandatom, morali su voditi računa o ubiranju prihoda, deponovanju novca u kasu Bratovštine i predstavljanju ovog tijela na sudu. Kontrolu prihoda u kasi mogla je zatražiti Skupština ili njeni članovi. Finansijski nadzor pregledom računa obavljali su dvojica sindika, izabrana tajnim glasanjem s dvogodišnjim mandatom. U njihovom radu obavezni treći član bio je gastald. U cilju ispravnosti rada bilo je precizno predviđeno vođenje knjigovodstva i kompariranje knjiga: "*Velike*" i "*Male sveske*", koja je služila za kontrolu bratima koji nisu bili na upravnim položajima. Prilikom izbora gastalda predviđala se i kontrola inventara svih pokretnosti. Kod popisanih nekretnina, najviše je bilo dokaza o vlasništvu nad vinogradima i kućama, sticanih donacijama i nasljeđem.

Opredijelivši se za put potpune profesionalizacije svojih upravnih struktura, organizacija katorskih pomoraca je u Statutu predvidjela da u njima mogu biti jedino vlasnici i kapetani brodova (patruni nava i barkozija) i mornari koji stvarno plove, uklanjajući iz njih suvlasnike brodova koji nisu praktični pomorci i brodograditelji. S druge strane, ovo se strukovno udruženje monopolisalo, proglašavajući da niko iz katorske komune ne može ploviti i trgovati ako nije njegov član. S tim u vezi, regulisana je i tranzitna trgovina, kada se nije svraćalo u matičnu luku. Novčani do-

prinosi članstva u određenom procentu od zarada odnosno taksi na nosivost broda (popis patruna i brodovlasnika smatran je sastavnim dijelom Statuta koji su upravni organi revidirali svake treće godine) donosili su tako značajne prihode.

Personalnim spajanjem funkcije galdala Bratovštine i admirala – osobe s ulogom zvaničnog mletačkog lučkog kapetana u Kotoru ("*Armiraaglio di Cattaro e di quel Canale*") – Statut će 1493. godine odraziti prihvatanje bratimske vojne jedinice od strane države, koja joj istovremeno povjerava i trodnevno preuzimanje vlasti ("*la bacchetta e le chiavi della Città*") u Kotoru tokom proslave gradskog patrona ("*fiera di San Triffone*"). Država će tako lakše nadzirati i braniti geopolitički izuzetno važno područje, dok će Kotorska mornarica preuzimanjem izvjesnih izvršnih i vojnih ovlašćenja (u ratnim poduhvatima, u borbi protiv piraterije te učešćem u sanitetskoj i poštanskoj službi) sticati značajne povlastice.

Iako su vodeće pozicije u Bratovštini bile predviđene za aktivne pomorce, s kraja XV i poč. XVI v. jaka struja brodograditelja borila se protiv monopolizacije plovidbe i prihoda koje je donosila, težeći da i majstori kalafati postanu ravnopravni članovi Bratovštine. Iako su u svojim nastojanjima uspijevali, dospijevajući i do upravne uloge prokuratora, ipak su se usljed pružanja otpora odluke takve prirode morale više puta donositi. Izdvajanjem Perasta u XVI v. i kasnijim otporom Prčanja, Mula i drugih naselja Boke, u ovima je uslijedilo razdoblje opadanja nametnutih privrednih stega i zamaha pomorskog i trgovačkog preduzetništva.

Humanitarno-karitativna uloga bratovštine bila je regulisana sa 6 članova Statuta. Prilikom određivanja pomoći siromašnima u Statutu su bile predviđene odgovarajuće proceduralne olakšice. Pomaganje oko miraza kćerkama siromašnih članova, mise zadušnice, pogreb siromašnih pomoraca, prevoz umrlih privremeno sahranjenih izvan Kotora, zavisno od veće ili manje udaljenosti od Hvara odnosno Drača, pokop stranog pomorca u Kotoru, bili su uređeni tako da idu na teret i trošak Bratovštine. Time je i ovo staleško udruženje postupcima javne dobrotvornosti obezbjeđivalo veću socijalnu sigurnost svojih članova.

Statut je posebno normirao održavanje crkve i izdržavanje franjevac koji su u njoj držali službu. Pored kapelana, crkvenjaku koji je biran među pomorcima kao gvardijanu povjeravani su crkveni predmeti, uz određivanje obaveze zvonjenja za crkvu i radi sazivanja bratimske Skupštine. Solidno finansijsko stanje Bratovštine ogleda se u načinu obilježavanja crkvenih praznika, u vjerskim obredima i svečanosti Bratovštine, pri čemu je 1579. godine odlukom dalmatinskog apostolskog vizitatora, biskupa Verone Agostina Valiera ukinita procesijska i pretjerana funkcijska raskoš kakva se predviđala u gl. 17 Statuta ("*Del aniversario*").

Upoređivanjem statuta pomorskih bratovština u Zadru i Splitu zaključuje se da statut splitske bratovštine predviđa dva galdala, dvojicu župana i dvojicu sudija, ali ne i kvorum za donošenje skupštinskih odluka. U statutu zadarske bratovštine detaljnije su razrađene odluke disciplinskog karaktera, ali, kao ni u splitskom, nisu siste-

matizovane odredbe o starješinskim funkcijama niti one predviđaju značajnija izborna ograničenja. Statut kotorske Bratovštine, zasnovan na dugom i bogatom iskustvu proisteklom iz razgranatih područja djelatnosti, ukazuje na snažnu materijalnu osnovu udruženja, njegovu pomnu organizaciju i uređenje administrativnih poslova.

Još 1889. godine Josip Gelčić je na talijanskom jeziku objavio sažeti prepis Statuta Bokeljske mornarice, a kasnije upisivane dokumente dao u registima, na osnovu čega je 1994. godine objavljena *Kotorska mornarica* – doktorska disertacija Slavka Mijuškovića. Međutim, poslije potresa 1979. godine, zahvaljujući don Graciji Brajkoviću u Biskupskom arhivu u Kotoru pronađen je izvorni rukopis, čija su priprema, prevođenje i publikovanje omogućili sveobuhvatno sagledavanje starijeg razdoblja Kotorke, kasnije Bokeljske mornarice.

Pisci *Pogovora* (str. 153–176; na talijanskom i engleskom jeziku na str. 177–233) ukazali su na značajne aspekte društvenog i privrednog života Kotora i Boke kroz koje se odražavala djelatnost Bratovštine, otkrivajući smisao i onih segmenata sistema koji na prvi pogled nisu vidljivi među odredbama kapitula i alegata, ali su, iako shodno gledištu višeg društvenog stratusa, bili regulisani drugim normama urbaniteta. Pritom, ne smije se zanemariti mletačka politika međustaleškog ekvilibriranja kao instrumenta društvene kontrole. Državni upliv i ingerencije su preko u kontinuitetu dodjeljivanih privilegija najvećim dijelom uticali na razvoj pomorske trgovine, kulturni i umjetnički napredak Boke. Analizom izvorne građe i vremena u kojem je nastala, raščlanjena je struktura, omogućeno preispitivanje društvene pozicije u interakciji sa nosiocima svjetovne i crkvene vlasti te aktuelizovana istorija najstarije pomorske bratovštine u svijetu. Svakako će ovaj mnogoznačan naučni i stručni, kao i složen izdavački poduhvat biti baza hronološke rekonstrukcije uloge i kontekstualizacije Bokeljske mornarice u ambijentu izuzetnog duhovnog i kulturnog nasljeđa čovječanstva.

Sadržaj je dat na početku knjige, dok se *Indeks* imena, mjesta i pojmova nalazi na stranama 235–254. Izvanredno opremljeno fototipsko izdanje originalnog manuskripta, kao i naknadno upisivanih dokumenata u integralnom prepisu i s kritičkom naučnom aparaturom objavljeno je na 256 strana.

Ova publikacija od kapitalnog društvenog značaja će pristupačnošću iščitavanja izvornika podstaći dalja istorijsko-pravna, lingvističko-antroponimijska, kulturološka i sociološka istraživanja, a s obzirom na metodologiju biti smjerokaz arhivističkoj struci. Temeljni dokumentarni spomenik Bokeljske mornarice s kolekcijom pratećih izvora, obrađen sintetizacijom u pristupu više naučnih disciplina, uz dragocjeni prevodilački doprinos, predstavlja i istaknuti egzemplar prezentacije crnogorskih istraživačkih rezultata internacionalnoj čitalačkoj publici.

Savo Marković

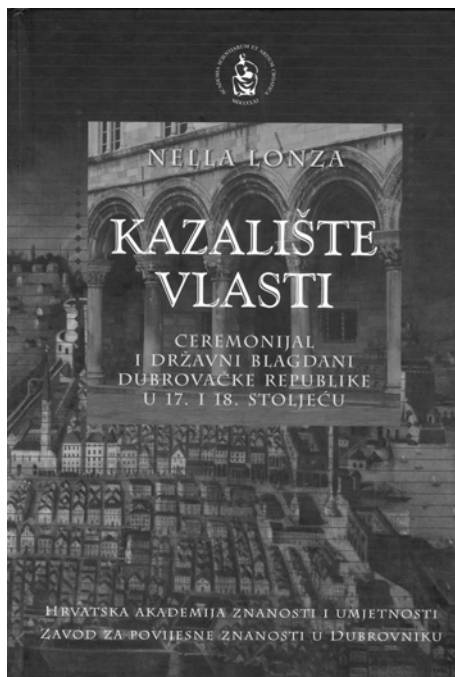
Nella Lonza: KAZALIŠTE VLASTI. CEREMONIJAL I DRŽAVNI BLAGDANI DUBROVAČKE REPUBLIKE U 17. I 18. STOLJEĆU. Zagreb - Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2009, 591 str.

Avtorica se v knjigi z nekoliko atraktivnim naslovom *Kazalište vlasti* [Teater oblasti] spoprijema z dubrovniško ceremonialno prakso v 17. in 18. stoletju, ki je v omenjenem času, pred nastopom t. i. *mass medie*, služila kot sredstvo posredovanja informacij širši javnosti. Takšnih, do dovršenosti izpopolnjenih državnih ceremonij namenjenih širši publiki, je bilo v Dubrovniški republiki veliko. Večina skozi stoletja vzpostavljenih ritualov se od časa do časa vsebinsko nekoliko preoblikuje, nadgradi ali celo spremeni skladno s sporočilom, ki ga je hotela takratna oblast med ljudstvom propagirati, ali skladno s ceremonialno formo soudeleženca, kar je še posebej prišlo do izraza ob srečanju s turškimi predstavniki, ki so prihajali iz okolja, kjer so bile drugačne navade.

Knjiga je razdeljena na dva večja sklopa. V prvem sklopu se avtorica ukvarja z glavnimi akterji državnega ceremoniala; to so knez, ki je načeloval le mesec dni, Mali svet (enajst članov) in njihovo spremstvo. Profesionalizacija protokola Dubrovniške republike sega nekako v 15. stoletje, skladno z institucionalizacijo lastnega

sistema in učvrstitvijo zunanjepolitične podobe ter skrbi za lasten *image* (Lonza, 2009, 22). Skrb o ceremonialu je padla na pleča uradnikov najvišjih institucijah politične oblasti vse do 17. stoletja, ko se v vrstah dubrovniških uradniških služb pojavi tudi uradnik nove kategorije – *magister ceremoniarum* (Lonza, 2009, 24). Primarna naloga ceremoniarja je bilo sodelovanje in pomoč knezu pri državnih protokolarnih dogodkih, hkrati pa so opravljali tudi kako drugo nalogo v administrativnem aparatu. Sčasoma so nastajale tudi t. i. ceremonialne knjige ali priročniki, v katere so ceremoniarji po spominu beležili konkretne rituale; te knjige so služile kot paradigma naslednikom.

Omenjeni ceremonialni elementi so bili del dubrovniškega vsakdanjega življenjskega ritma. No, obstajali so tudi

ceremoniali, ki so se pojavljali kot sinkopa v tem običajnem teku s poudarkom na državnih pogrebi in kaznovanjih kot obredi izrazito nabiti s simboliko državne oblasti, njene naravi in vrednosti, kajti prav ta repetitivnost rituala s strani oblasti je izzvala občutek, da je država ta, ki transcendira svet posameznika in skozi konkretne ceremonialne oblike so se izražale abstraktne vrednosti, kot so kolektivnost, mir, sloga, varnost, čast, suvereniteta itn. In prav te pojme je bilo moč posredovati pasivni publiki posredno, preko pompoznih, emotivno nabitih obredov. Celoten ustavni sistem je bil prilagojen tako, da trenutni knez na oblasti ni imel skorajda nobene samostojnosti pri svoji pojavi in nagovoru publike. V mnogih priložnostih je bila celo zaželena knezova odsotnost v veri "manj je več", kar je po mnenju ceremoniarjev le povečalo njegov ugled. Ceremonialne knjige so tudi določale, kdaj se knez sme udeležiti maše in kdaj ne, simetričnost in simultanost protokolarne gestikulacije kneza in soudeležena spremstva, kdaj in kje se sme knez sprehajati, kako se praznično odeti, kakšne vrste spremstva mora imeti, skratka knez je bil le angažiran statist, ki je Senatu in abstraktno Republiki "posodil" svoj obraz za dobo enega meseca. Pri doseganju popolne podobe "odtujenega" kneza so se posluževali tudi posebnega "fonda besed", s posebno gramatiko in sintakso, brez katerega javni rituali ne bi mogli delovati kot učinkovit medij, kar se da jasno videti že pri sami investituri kneza, kjer so uporabljali strogo določeno terminologijo.

Tudi v drugem delu knjige avtorica s podobnim pristopom obravnava ciklične ritualne obrede, ki so se vsakoletno odvijali ob raznih praznovanjih z roko v roki s cerkvenimi običaji in liturgičnimi obredi. Ta cikličnost praznikov je ustvarjala občutek nekega ustaljenega in mirnega ritma, predvsem pa vtis, da se vse vrne na staro in znano, da jih Bog v zameno za pokoro ne bo zapustil. V navidezno nedolžna kolektivna praznovanja, na primer lokalnih svetnikov, so bila vpletena kompleksna sporočila o vladi, družbenem redu in harmoniji. Odličen pokazatelj naštetega je uporabnost *procesij* in *povork*. Procesije ob cerkvenih praznikih, ob državnih pogrebi, političnih dogodkih, zahvalne procesije in sramotilne parade v sklopu javne eksekucije in podobno so predstavljale usklajenost ljudi, nakazovale na družbeno harmonijo, slogo in kolektivnost, a hkrati jasno podčrtale hierarhijo v družbi in vlogo/nalogo posameznika.

Skoraj vsi državni rituali, ki jih avtorica v delu obravnava, so se odvijali na prostem in pred očmi javnosti, kjer je odigrala pomembno vlogo tudi urbana simbolika. Vsaka lokacija je imela svojo težino in pomen kot na primer: Knežji dvor in prostor pred njim, cerkev Sv. Vlaha (zaščitnik mesta) in katedrala, mestna vrata in podobno. Torej ni le zgolj slučajnost, da so se obredi kaznovanja dogajali na istem mestu kot ceremonije visoke pomembnosti pri utrjevanju identitete in legitimnosti države. Kot odličen primer avtorica navaja javno stigmatizacijo zločinca, ki se je dogajala v samem osrčju mesta, navadno ob mestni loži, kjer je mrgolelo ljudi, ki ga je tudi sama linčala, obenem pa se tudi zelo zabavala. Sporočilo javnosti je bilo jasno

– v čvrstost in učinkovitost državnega mehanizma ne gre dvomiti, ta pa dela v dobrobit družbe, medij prenosa pa je bil sam zločinec (Lonza, 2009, 117).

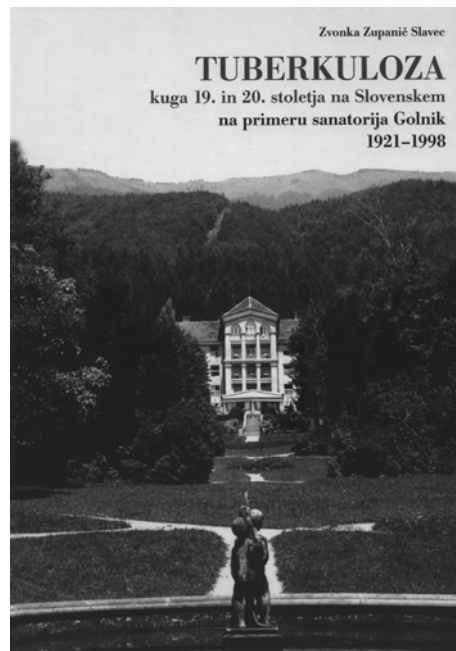
Vsak javni ritual je bil odlično režiran *performance* ali koreografija, kombiniran z udarno glasbo, premišljenimi gibi in barvami. V protokolarnem življenju v Dubrovniški republiki 17. in 18. stoletja je moč zaznati t. i. duh konservativizma (nanašanje na stare običaje) s pridihom novega vala ali mode, ki ga je prinesel barok. Z nastopom profesionaliziranega protokolarnega življenja, ko nekateri rituali dobijo povsem zaigrane, iluzionistične elemente (Lonza, 2009, 448) pa tudi to skrito teatraličnost, ki jo avtorica že v naslovu knjige želi izpostaviti. Najslikovitejši primer, s katerim je moč primerjati državne ceremonije s teatrom, je uporaba lutk kot nadomestek za na primer umrlega kneza ali upodobitev eksekucije zločinca, kateri je pred izvršitvijo kazni izginil neznano kam (Lonza, 2009, 96, 448).

V delu je jasno zaznati raziskovalni tok, ki je avtorico vodil od etnoloških in antropoloških raziskovanj k poglobljeni analitični raziskavi arhivskih virov, podprtih z obsežno literaturo, ilustracijami in tabelami. Knjigo toliko bolj ovrednotijo tudi izbrani prepisi iz primarnega vira raziskovanja – protokolarne knjige imenovane *Ceremoniale*. Avtorica nas opozarja na izrazito zapletenost in prepletenost državnih protokolov, ki so le delček mozaika ali slike vsakdanjega življenja Dubrovniške republike, ki je kot spreten režiser skonstruirala realnost prisotnim gledalcem. Ob branju dobimo občutek, da je mesto nastopalo kot *pars pro toto*, Republika pa je skozi omenjene prakse upodobljena kot mlada ženska, v katere kreposti ni moč dvomiti. Ta slika je nekakšna konstruktivno transportirana realnost, izražena preko ceremonija, ki je prepletena z ideologijo in propagando in je bila ključna pri procesu družbenega "vzgajanja" in oblikovanja koda obnašanja. Ta abstraktna sporočila pa je bilo laični in v večji meri pobožni množici moč posredovati s pomočjo nečesa konkretnega. Avtorica Nella Lonza na zelo poljuden način predstavi ves ta konglomerat praks in ni moč zameriti strokovnim recenzentom upravičeno oceno za prvovrstni znanstveni izdelek, saj delo odlično zajema najnovejša dognanja o funkcioniranju državnega aparata Dubrovniške republike.

Meliha Fajić

Zvonka Zupanič Slavec: TUBERKULOZA: kuga 19. in 20. stoletja na Slovenskem na primeru sanatorija Golnik (1921–1998). Ljubljana - Golnik, Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete - Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije - Bolnišnica Golnik, 2009, 343 str.

Najnovejši zgodovinskomedicinski prispevek dr. Zvonke Zupanič Slavec, ki že več let intenzivno raziskuje in deluje v okviru Inštituta za zgodovino medicine Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani, je monografija o golniškem sanatoriju za tuberkulozo in njegovih metamorfozah v času večdesetletnega delovanja te ustanove. Avtoričin namen ni bil prikazati splošnega pojavljanja tuberkuloze na Slovenskem skozi zgodovino, saj je to izredno zahtevna in obsežna naloga (že samo natančno število obolelih za to boleznijo ostaja velika uganka), temveč je skušala to 'belo kugo', ki je s preštevilnimi bledimi obrazi jetičnih bolnikov zaznamovala zlasti 19. in 20. stoletje, prikazati skozi pripoved o obstoju enega od sanatorijev. Že res, da je v knjigi izčrpano predstavljena sama zgodovina golniškega sanatorija, ki sicer dopolnjuje pred dobrim letom izdano avtoričino monografijo o delovanju Golnika v obdobju zadnjih desetih let, vendar pa se ob njej pletejo tudi druge, nekoliko osebnejše zgodbe. To so zgodbe tuberkuloznih bolnikov, te pa je avtorica deloma črpala iz osebnih pripovedi in spominov tistih ljudi, ki so okusili vso grenkobo te hude kronične bolezni, deloma pa se je prepustila toku pripovedi, kakor so ga narekovale ohranjene fotografije bolnišnice in življenja v njej. Fotografijam in njihovi pričevalnosti je posvečena še posebna pozornost, saj jih je v monografiji objavljenih kar okrog 700. Poleg fotografij, ki ne pričajo le o inventarju golniškega sanatorija, o poteku gradbenih posegov ter o razvoju medicinskih prijemov in kurativnih metod, temveč tudi o življenju znotraj ustanove ter o osebnih trenutkih v življenjskih zgodbah bolnikov, je v delu zbrano tudi drugo zgodovinsko gradivo (razni bolnišnični dokumenti in propagandni material, ki je pri osveščevalnih akcijah in popularizaciji novih zdravstvenih postopkov ter preventive igral ključno vlogo, ikonografske upodobitve jetike idr.). Spregledana ni niti prepletenost tuberkuloze, bolezni, ki je najvidneje zaznamovala prav čas industrializacije in

modernizacije, z umetnostjo, bodisi z beletrističnimi ali vizualnimi upodobitvami. V času, ko je bila jetika zelo tesna človekova spremljevalka, so se nanjo vezale različne konotacije, med katerimi je bila ena eklatantnejših njena melanholična 'romantičnost'. Počasen potek bolezni in odmiranja človeškega organizma se je skladal s podobami romantične smrti, ki so ji pogosto podlegli ravno umetniki; med slovenskimi so znani primeri J. Jurčiča, S. Jenka, J. Kersnika, D. Ketteja, J. Murna Aleksandrova, J. Kopitarja, I. Groharja in drugih, med tuberkuloznimi bolniki svetovnega slovesa pa najdemo Goetheja, Schillerja, Prousta, Kafko, pa tudi Moliéra in Rousseauja. Bolezen se seveda ni pojavila šele v 19. stoletju, temveč so jo poznali že veliko prej, kot ftizo ali sušico jo omenja Hipokrat, njeno zdravljenje raziskuje Paracelsus, o njeni nalezljivosti pa razglablja Fracastoro. Vendar je za drugo polovico 19. stoletja posebej značilen ravno razmah sanatorijev za jetiko, med katerimi je bil prav Golnik eden redkih, ki je bolnikom s pljučno tuberkulozo omogočal sprehode v sveži subalpski klimi in pomirjujočem okolju (znano obmorsko okrevališče v Valdoltri, kjer so prakticirali talaso-, helio- in klimoterapijo, je bilo v primerjavi z golniškim sprva namenjeno otrokom z osteoartikularno, kasneje pa bolnikom s kostno tuberkulozo).

V pripovednem okviru, ki sloni na dokumentarnem pregledu delovanja bolnišnice Golnik, se sanatorij razkriva vse od svojih začetkov do vseh preobrazb, ki jih je bil deležen. Iz gradu, ki se je že takoj po prvi svetovni vojni prelevil v zatočišče za jetične vojne invalide, je v 20. letih nastajal nov bolnišnični kompleks z velikim parkom, ki je ustrezal potrebam njegovih novih prebivalcev, tuberkuloznih bolnikov. Iz začetne nemoči in zgolj podpornega zdravljenja, ki je slonelo na blagodejnih klimatskih učinkih ter dietetičnem jedilniku, se je v prvih desetletjih 20. stoletja začel odločnejši boj proti tuberkulozi. Med drugo svetovno vojno so bili na Golniku prostori regionalne splošne bolnišnice za Gorenjsko, spremembe političnih razmer so namreč botrovale tudi namembnosti bolnišnice, ki je seveda morala služiti vojnim namenom, v povojnem času pa so prostore ponovno naselili tuberkulozni bolniki. Uvedba umetnega pneumotoraksa, razvoj pljučne kirurgije, odkritje rentgenskih žarkov, antituberkulotikov, zlasti streptomicina, uvedba para-amino-salicilne kisline, vse to je nato predstavljalo nove korake na poti uspešnega podjarmljanja dolgo neusmiljene morilke. Uspehi pri kurativi so nato prešli v organizirane preventivne akcije, ki so temeljile na natančnem zbiranju podatkov o jetičnikih ter na sistematičnem preprečevanju širjenja bolezni; vrstila so se namreč cepljenja in množični pregledi s pomočjo potujočih naprav za fluorografiranje. Zgodovine golniškega sanatorija pa niso oblikovali le požrtvovalni fiziologi in ostalo zdravniško osebje skupaj s svojimi nepogrešljivimi pomočniki, ki so bolezen neutrudno odvrčali, temveč je njegove prostore polnilo tudi dihanje na novo oblikovane skupnosti – skupine posameznikov, ki so delili enako bolezensko izkušnjo, povezovala pa sta jih družabno in duhovno življenje znotraj kompleksa, ki sta med njimi spleta globoke in

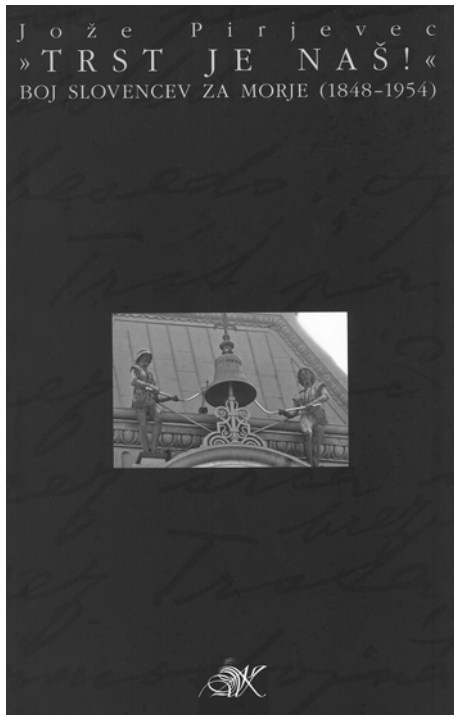
pogosto tudi trajne osebne vezi. Verjetno je bolnike, meni avtorica, še toliko bolj zbližala skupna izkušnja te stigmatizirane socialne bolezni, ki je za bolnika skoraj neizogibno pomenila tudi izločenost iz družbe na tak ali drugačen način, o vsakršnih drugih družbenih posledicah tuberkuloze pa tako ni potrebno izgubljeni besed.

Zajetna monografija Zvonke Zupanič Slavec je tako še en dragocen prispevek k slovenski zgodovini medicine, ki na dokumentaričen način združuje tako prvine intelektualne kot tudi socialne in kulturne zgodovine, in je kamenček v mozaiku še zdaleč ne povsem jasne podobe o vsem, kar je v preteklosti usodno ogrožalo človekovo zdravje.

Urška Železnik

Jože Pirjevec: "TRST JE NAŠ!" BOJ SLOVENCEV ZA MORJE (1848–1954). Ljubljana, Nova revija, 2007, 542 str.

Knjiga Jožeta Pirjevca "Trst je naš", ki je izšla konec leta 2007, je bila bodisi v strokovni bodisi v širši javnosti zelo dobro sprejeta, saj je v naslednjem letu pri založbi Nova revija že izšel ponatis. Avtor, predavatelj na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem in raziskovalec Znanstveno-raziskovalnega središča v Kopru ter, med drugim, redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, na kateri vodi Odbor za preučevanje narodnih manjšin, je slovenskemu, a tudi tujemu, predvsem italijanskemu bralstvu, dobro znan. Njegov opus obsega več desetlin znanstvenih in strokovnih člankov, ki so izšli v revijah v Sloveniji, Italiji, Avstriji, Nemčiji in drugod, a tudi mnoge monografske publikacije, zlasti v slovenščini in italijanščini, ki pa so nato izšle tudi v prevodih. Po poglobljenih študijah, ki jih je Pirjevec posvetil zgodovini vzhodne Evrope v zadnjih dveh stoletjih (kot npr. *Storia della Russia*), jugoslovanskim tematikam (Tito, Stalin in Zahod; Jugoslavija 1918–1992; Jugoslovanske vojne), se je v svojem zadnjem delu vrnil k preučevanju zgodovine mesta, v katerem živi. Analizi zapletene tržaške preteklosti se je posvetil že z delom *Tržaški voz*, v katerem je preučil tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni in dogajanje v mestu v naslednjih desetletjih, v širši perspektivi italijansko-slovenskih (jugoslovanskih) odnosov ter s posebnim poudarkom na stanje slovenske manjšine na tem območju. Zgodovini slovenske narodne skupnosti v Italiji je, poleg številnih člankov, posvetil tudi monografijo, ki sta jo sestavila z Milico Kacin Wohinz (*Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*), tako da je novo delo še en segment mozaika, ki ga je v zadnjih desetletjih sestavil Jože Pirjevec.

V delu "Trst je naš" se je tokrat posvetil vlogi Trsta, kot piše v uvodniku, "znotraj slovenskega političnega življenja v obdobju 1848–1954" (Pirjevec, 2007, 11). V svoji pripovedi avtor sledi kronološkemu sosledju dogajanj začeniši z revolucionarnim letom 1848, ki pa je bilo v zgornjejadranskem mestu, v primerjavi z drugimi okolji habsburške monarhije, vse prej kot revolucionarno. Kljub temu pa so tistega leta tržaški Slovenci, v sodelovanju z drugimi slovanskimi narodi, živečimi v naglo razvijajočem se pristaniškem mestu, ustanovili svojo prvo nacionalno-politično organizacijo z imenom Slavjansko društvo. Hkrati, kar avtor posebej poudari, je bil Trst s Primorjem (koroški duhovnik Matija Majar je tej enoti prišteval tudi Benečijo) vključen v zahteve Zedinjene Slovenije, kar predstavlja pomemben mejnik za uveljavljanje per-

cepcije o "našem" Trstu. Prvi sklop, ki nosi naslov Od vzpona tržaškega pristanišča v 18. stoletju do propada Avstro-Ogrske, avtor nadaljuje z opisom stanja v drugi polovici 19. stoletja, v katerem izpostavlja zlasti nacionalne teme, ki so pretresale zgornjejadransko območje, a hkrati celo habsburško državo, kot npr. težnje za uvedbo trilateralizma oziroma nasprotujoče si zahteve za postavitve univerze v Trstu. Medtem ko je italijanska liberalna politična večina zahtevala italijansko univerzo v Trstu, ni bila pripravljena sprejeti zahtev Slovencev niti na ravni osnovnih šol v mestnem središču, kaj šele vseučilišča. Slovenci pa so si bili glede postavitve slovenske univerze neenotni in so jo nato dosegli šele po prvi svetovni vojni leta 1919 v Ljubljani, v novi, jugoslovanski državi. Svetovna vojna je pretrgala razvoj mesta in avtor se v tem delu posveti predvsem ozemeljskim zahtevam po zgornjem Jadranu in slovenskem nasprotovanju londonskemu paktu, na podlagi katerega je Italija maja 1915 stopila v vojno na strani antante in ki je predvideval priključitev Trsta in Avstrijskega primorja ter delov Dalmacije Italiji. Po razpadu Avstro-Ogrske in nastanku novih državnih enot se avtor ustavi pri osvetlitvi naivne zaverovanosti v principe o samoodločbi narodov, katerih glavni glasnik je bil ameriški predsednik Woodrow Wilson, in zmotnemu prepričanju, da bo mejni spor v zgornjem Jadranu rešila mirovna konferenca v Parizu. Italija ni izpustila Trsta, ki ga je bila zasedla 3. novembra

1918 in primorski Slovenci so se prvič znašli v mejah Kraljevine Italije. Temu obdobju Jože Pirjevec posveti posebno poglavje, ki zajema celotno obdobje med svetovnim vojnima; najprej opiše nacionalno stanje v prvih povojnih letih in, glede na to, da je večji del obdobja zaznamovala vladavina fašistične diktature, odnos Mussolinijevega režima do Trsta, tržaških Slovencev in njihovo (ne)sprejemanje fašistične ideje ter režimskih metod. Posebej izpostavlja odnos slovenskih socialdemokratov, komunistov in liberalnega meščanskega tabora do novega stanja, delovanje najpomembnejših akterjev in voditeljev (Lavo Čermelj, Josip Vilfan, Engelbert Besednjak, Ivan Regent, Vladimir Martelanc, Dragutin Gustinčič in drugi) v povezavi z usodo mesta. Njegov položaj je namreč z izbruhom druge svetovne vojne in predvsem z italijanskim napadom na sosednjo Jugoslavijo pridobil nove razsežnosti.

V tem podrobno opisanem delu avtor prikazuje razne med seboj sprte slovenske skupine, ki so med drugo svetovno vojno delovale bodisi v Sloveniji (partizanski in protipartizanski tabor) bodisi v tujini (v okviru Jugoslovanske begunske vlade in drugih skupin, kot je bil Jugoslovanski odbor iz Italije Ivana Marije Čoka in Ivana Rudolfa) in njihove ozemeljske zahteve glede nove razmejitve s sosednjo Italijo. V kronološkem zaporedju analizira razprave o Trstu po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 in nastanku nemškega *Adriatisches Küstenland* in pravilno opozarja na nedoslednosti ter nedorečenosti znotraj naraščajočega komunističnega gibanja (odnos italijanske komunistične partije in KP Slovenije do tržaškega vprašanja), ki je stavilo na internacionalizem, a ni uspelo rešiti nacionalnega vprašanja, ki je bilo v Trstu in zgornjem Jadranu še kako občuteno. V celotnem tekstu odlikuje avtorjevo pisanje širina, s katero se loteva posameznih vprašanj, kar je še posebej potrebno pri opazovanju usode Trsta in okolice proti koncu svetovnega spopada, ko je bilo vprašanje pripadnosti vse manj italijansko-slovensko (kvečjemu jugoslovansko) vprašanje in je Trst vse bolj postajal jabolko spora na mednarodni ravni. Jugoslovanska vojska je namreč prehitela zahodne zaveznike v dirki za Trst, a se je morala zaradi anglo-ameriškega pritiska umakniti iz Trsta in se je nastanila v vzhodnem delu dežele v pričakovanju določil mirovne konference.

Kot po prvi niti po drugi svetovni vojni diplomati, zbrani v Parizu, niso bili sposobni dobiti ustrezne rešitve v zgornjem Jadranu. Julijsko krajino, ki so jo kmalu po končanih bojih preimenovali v Svobodno tržaško ozemlje (STO) in jo razdelili na dvoje, v cono A in B, so leta 1947 porazdelili med Italijo in Jugoslavijo, Trst z bližnjo okolico pa so Anglo-Američani obdržali pod lastno kontrolo. Avtor elegantno predstavi diplomatski boj, ki je potekal v tem povojnem času in v zadnjem, najobsežnejšem delu knjige analizira vse najpomembnejše etape, ki so zaznamovale povojni Trst in še danes predstavljajo na lokalni, a v zadnjem desetletju vse več tudi na meddržavni ravni, temo pogovorov (in polemik) na najvišji politični ravni. Pripoved zaključí s podpisom Londonskega memoranduma oktobra 1954, ki je, če že ne *de iure*, vsaj *de facto* sklenil vprašanje o pripadnosti Trsta.

Knjigo še posebej odlikuje zelo privlačen slog pisanja, predvsem pa širina Pirjevčeve analize, ki sega po izredno širokem izboru še neuporabljenega gradiva iz mnogih arhivov, še zlasti iz Londona, a tudi iz Washingtona, Moskve, Ljubljane, iz Vatikana, a tudi zasebnih zapuščin, kot npr. tiste Vladimira Velebita ali Rudolfa Ursinija Uršiča ter drugih virov, kakršen je tipkopolis Dragutina Gustinčiča: *Die Nationale Frage der Slowenen* (Slovensko nacionalno vprašanje), ki jih avtor mojstrsko združi v privlačno pripoved. Analiza se zaključi z ugotovitvijo, da Trst sicer ni naš, a je tako pravzaprav bolje, saj je slovenska država v zameno za "tradicionalno slovensko obalo" od Trsta do Devina dobila obalo od Kopra do Portoroža. Zato je bil v tem smislu "boj Slovencev za morje", kot se glasi podnaslov knjige, tudi brez Trsta – ali morda prav zaradi tega – uspešen.

Glede na uspeh knjige lahko upamo, da bo v bližnji prihodnosti delo prevedeno tudi v druge jezike, zlasti v italijanščino, saj je mit o Trstu kot najbolj italijanskem mestu še vedno trdno prisoten, kar pa v osnovi preprečuje pogled "drugega" in onemogoča dialog na enakovredni ravni. Primerno bi bilo delo prevesti tudi v angleščino in nemščino, a zaenkrat je uspeh Pirjevčevega dela v slovenskem prostoru, kjer mentalni horizont prevečkrat ne sega dlje od praga lastnega, ozkega domačega okolja, kaj šele čez državno mejo, morda znak samozavesti, da je Trst (tudi) naš.

Borut Klabjan